

Сидоренко В.В. Концептуальні засади Нової української школи: ціннісно-світоглядний аспект / Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: історія, теорія, технології: збірник матеріалів III-ї Всеукраїнської Інтернет-конференції 18 квітня 2018 р. м. Київ. У 2-х частинах : Ч.1. / наукова редакція, упорядкування: В.В.Сидоренко, Я.Л.Швень. К.: Агроосвіта, 2018. 282 с. – С. 121-128.

УДК 37.011.3-051

Сидоренко Вікторія Вікторівна,

доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри філософії і освіти дорослих Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, тренер Нової української школи (м. Київ)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: ЦІННІСНО-СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ

...У наших руках – найбільша із цінностей світу – Людина. Ми творимо Людину, як скульптор творить свою статую із безформного шматка мармуру: дець у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які належить добути, очистити від усього зайвого.

В.О. Сухомлинський

Навчання в Новій українській школі, її ціннісно-світоглядна домінанта ґрунтується на постулатах **педагогіки партнерства, позитивної психології та філософії дитиноцентризму**, зокрема враховує суб'єктний досвід кожної дитини, забезпечуючи її гармонійний розвиток, сприяє збереженню психологічного здоров'я та радості пізнання, переживання позитивних емоцій для суб'єктивного благополуччя, надає можливості самоактуалізації тощо.

У Концепції «Нова українська школа» визначено нове соціальне замовлення: компетенізація освіти шляхом реалізації компетентнісного підходу, орієнтація її на «вихід» («output») – результат – у формі розвинутих ключових компетентностей учнів, структури знань, поглядів, ціннісних орієнтирів, їхньої успішної самореалізації в професії і житті, формування особистості, патріота, інноватора, здатного конкурувати на ринку праці, розвивати економіку, навчатися неперервно впродовж життя.

Педагогіка партнерства, або співробітництва, ґрунтується на принципах гуманізму, діалогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу (*учень – школа – громада – родина*), творчого підходу до розвитку кожної особистості, взаєморозуміння, співдії і підтримки, *усвідомленої особистої відповідальності за результати*, розподіленого лідерства (проактивність, право вибору і відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); *соціального партнерства* (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей). Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями й прагненнями, є добровільними та зацікавленими односторонніми, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Нова школа допомагатиме батькам здобувати спеціальні

знання про стадії розвитку дитини, ефективні способи виховання в ній сильних сторін характеру і чеснот залежно від її індивідуальних особливостей. Діалог і багатостороння комунікація між учнями, учителями та батьками змінить односторонню авторитарну комунікацію «учитель» – «учень».

Основним в освітньому процесі є орієнтація на потреби учня, **дитиноцентризм**. Особистісно-орієнтована модель освіти, що заснована на ідеях дитиноцентризму, передбачає максимальне наближення навчання і виховання конкретної дитини до її сутності, здібностей і життєвих планів, забезпечення морально-психологічного комфорту, відмови від орієнтації освітнього процесу на середнього школяра

Дитиноцентризм увійшов в історію виховання як педагогічна течія або особливий підхід до виховання дитини. Першим із педагогів-дослідників ще в XVII ст. найбільш повно здійснив фундаментальне теоретичне осмислення дитиноцентризму мислитель і засновник нової прогресивної педагогічної системи Я.А. Коменський (оскільки людини є частиною природи, то розвивається вона за спільними з природою законами, значить і освітній процес повинен будуватися у відповідності із цими законами; обґрунтування принципу природовідповідності у вихованні дитини; найбільшого значення в навчанні потрібно надавати доцільним і раціональним методам навчання, які узгоджуються з природою дитини).

В.Г. Кремень розглядає дитиноцентризм як гуманістично орієнтований підхід до формування нової людини.

Переважає більшість сучасних педагогів-дослідників розглядають *дитиноцентризм у контексті гуманізації освітнього процесу та тлумачать його як соціально-педагогічну модель освіти, системоутворювальною метою якої є створення умов для розвитку її природних задатків і здібностей*. Дитиноцентризм у сучасній освіті розглядається як один із чинників розвитку та якісного прориву в національній системі освіти¹. Виокремлення в кожній дитині її сутності та особливостей створює можливості для максимального наближення навчання і виховання цієї дитини до її конкретних здібностей. Загалом це і є те, що може і повинна робити школа – допомогти кожному пізнати себе, розвинути на основі природних задатків. Сформована таким чином особистість у дорослому віці матиме більше можливостей для успішної самореалізації, що забезпечить динамічний розвиток суспільства на основі гуманізму й демократії.

Зміни в суспільному житті зумовлюють пошук шляхів виховання активної, ініціативної особистості, здатної до самостійної творчої діяльності, саморозвитку і самореалізації.

Осмислюючи проблему людини в умовах сучасної антропологічної кризи, коли існує загроза її існуванню, В.Г. Кремень підкреслює, що вихід із цієї ситуації полягає в переході до нової парадигми розвитку, коли не технології, не економіка, а *людина в її новій якості стане метою і смислом прогресу*. Так виникає і стверджується *людиноцентризм* – нова стратегія поступу суспільства, в основі якої – не накопичення матеріальних благ і цінностей, а орієнтація на цінності духовні, знання, культуру, науку, без яких життя втрачає сенс.

Джон Дьюї поставив дитину у центр педагогічної системи, указуючи на те, що дитина – сонце, біля неї і повинна обертатися вся освіта; інтереси дитини стають цінностями освіти

¹ За останні роки відбулися істотні зрушення суспільної думки в напрямі юридичного визнання особливого статусу дитини: 1959 р. – прийняття Декларації прав дитини, 1979 р. – оголошений ЮНЕСКО роком дитини, 1989 р. – прийняття міжнародної Конвенції про права дитини. Це юридично закріплені зміни в суспільній свідомості, які вже були намічені ще в кінці минулого століття (книга Еленн Кей «Століття дитини», що вийшла у 1900 році – своєрідний маніфест, який проголосив самостійність дитинства та унікальність дитини, вільної від влади сім'ї, школи й дорослих узагалі; у 30-х р. XX ст. – створення Янушом Корчаком «Хартії дитячої вільності», що стала основою для Декларації прав дитини та ін.). Також пригадаємо появу дитячих міжнародних конфесій, дитячих творчих форумів і спілок.

й основою організації всіх освітніх процесів; виховання та навчання дитини повинні проходити без примусу та натиску

У своїй роботі «Вік дитини» Елена Кей зазначає, що мета освіти – не передача знань, а гармонійний розвиток дитини на основі її задатків і життєвого досвіду. Нею сформульовано ведучий принцип нового виховання: «Виходячи з дитини».

Селестен Френе писав, що школа майбутнього буде орієнтована на дитину, наголошуючи на забезпеченні природного прагнення дитини до знань, створення сприятливих умов для саморозвитку, розвиток індивідуальних творчих можливостей дитини та присутній від природи потреби в самореалізації.

Вільгельм Август Лай розглядає дитину як активно діючу частину соціального й біологічного середовища, діяльність якої є реакцією на навколишній світ, тому центр виховання зміщується у сферу діяльності самої дитини. Учений переконаний, що на розвиток індивідуальності дитини впливає колектив, адже саме тоді, коли діти збираються разом, кожний прагне виявити все те краще, на що здатний, стає більш діяльним та винахідливим. Концепція Лая стала важливим етапом у пізнанні дитини й розробці педагогічної теорії.

В основу педагогічної системи Марії Монтесорі покладена ідея гуманістичного вільного виховання. У центрі педагогіки Монтесорі – недопустимість насилля над дитиною; проблема саморозвитку дитини; створення спеціальної системи виховання та навчання, в якій центральну роль відіграє «підготовлене середовище» та своєрідний дидактичний матеріал; різновіковий підхід до виховання та навчання дітей; необхідність вивчення дитини педагогом задля сприяння її успішному «самобудівництву», її духовному розвитку.

К.Д. Ушинський здійснив першу спробу цілісного вивчення дитини на засадах антропологічного принципу, намагаючись відкрити батькам і педагогам велике значення всебічного вивчення дитини. Педагог також наголошував, що у вихованні все повинно виходити тільки з живого джерела людської особистості. «...Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе». К.Д. Ушинський з антропологічних позицій визначав залежність успіху інтегрування навчання і виховання від сили, здібностей і знань особистості вихователя. В основі змісту досконалого процесу виховання лежить ідея гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини як до найвищої цінності, орієнтація на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують її вільний саморозвиток, збереження своєї індивідуальності, входження в соціум та активну життєву позицію соціально-ціннісного спрямування. Саме тому педагог вибудовує парадигму предмета виховання як педагогічного завдання виховання: людина – її душа – діяльність, і називає цей ряд «повним визначенням мети педагогічної діяльності». Педагог висловлює тверде переконання, що основною метою виховання є людина, оскільки все в цьому світі (і держава, і народ, і людство) існує тільки для людини, душа – домінуюча сутність людини у порівнянні з тілом, а домінуючою настановою душі є діяльність – «праця душевна, вільна, наповнювальна душу людини». Учений наголошує: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її також в усіх відношеннях». Тому завданням майбутнього вихователя є вивчення не тільки педагогічних дисциплін, але й антропологічних наук (анатомії, фізіології, і патології людини, психології, історії, філософії та ін.), що формують уявлення про фізичний та душевний розвиток дитини. К. Ушинський одним із перших висловив думку про створення антропологічного факультету в університетах з метою вивчення людини у всіх її природних та психічних проявах для кращого застосування виховного впливу в процесі навчання. З цього приводу він писав: «Педагогів кількісно потрібно не менше, а навіть ще більше, ніж медиків, і якщо медикам ми ввіряємо наше здоров'я, то вихователям ввіряємо моральність і розум дітей наших, ввіряємо їхню душу, а разом із тим і майбутнє нашої вітчизни». Основною ж метою виховання повинна бути тільки сама дитина, бо все інше існує тільки для дитини, оскільки:

«виховання бере людину всю, якою вона є, з усіма її народними і поодинокими особливостями, – її тіло, душу, розум».

Актуальними для Нової української школи є такі ідеї дитиноцентризму:

- відсутність адміністративного контролю, який обмежує свободу педагогічної творчості;
- активність учнів в освітньому процесі;
- орієнтація на інтереси та досвід учнів;
- створення навчального середовища, яке перетворює навчання на яскравий елемент життя дитини;
- практична спрямованість навчальної діяльності, взаємозв'язок особистого розвитку дитини з її практичним досвідом;
- відмова від орієнтації освітнього процесу на середнього школяра і обов'язкове врахування інтересів кожної дитини;
- виховання вільної незалежної особистості;
- забезпечення свободи і права дитини в усіх проявах її діяльності, врахування її вікових та індивідуальних особливостей, забезпечення морально-психологічного комфорту дитини;
- упровадження шкільного самоврядування, що передбачає виховання гуманістичних та демократичних ідей і світогляду, необхідних сучасному суспільству;
- виховання «вільної незалежної особистості», яка «запалюється любов'ю та керується розумом» (за Д. Дьюї).

Організація освітнього процесу в Новій українській школі ґрунтується на певних пріоритетах.

Пріоритет 1.

Дитиноцентризм:

- **розвиток** дитини **відповідно** до її вікових та індивідуальних психофізіологічних **особливостей і потреб**, індивідуальних стилів, темпу, освітніх траєкторій учнів;
- формування загальнолюдських **цінностей**;
- свобода вибору власної освітньої траєкторії;
- підтримка життєвого **оптимізму**;
- розвиток **самостійності**;
- плекання **творчості й допитливості**.

Пріоритет 2.

Визнання цінності дитинства:

- відповідність вимог **віковим особливостям**;
- визнання прав дитини на навчання через **діяльність**, зокрема **гру**;
- врахування цінностей та інтересів дитини з метою формування в неї основ життєвої компетентності;
- обмеження обсягу домашніх завдань для збільшення часу на **рухову активність** дитини.

Пріоритет 3.

Радість пізнання:

- пізнавальний процес, який приносить **радість** дитині;
- обмеження обсягу домашніх завдань для збільшення часу на **творчість і дослідницьку діяльність**;
- свобода вибору предметів та рівня їх складності.

Пріоритет 4.

Презумпція² талановитості дитини³. Запобігання соціальному розшиаруванню:

- не допускається будь-яких форм дискримінації учнів та відокремлення дітей на підставі попереднього відбору;
- утвердження демократичних цінностей;
- людська гідність/ свобода / відповідальність;
- інклюзія.

Пріоритет 5.

Розвиток особистості та умов для її формування:

- замість «навченої безпорадності», плекання самостійності, незалежного мислення;
- навчання справлятися зі стресом та напругою, педагогічні задачі вирішуються в атмосфері психологічного комфорту й підтримки;
- неупереджене та справедливе ставлення до кожного учня, подолання будь-яких форм дискримінації;
- плекання в учнів гідності, оптимізму, сильних рис характеру і чеснот.

Пріоритет 6.

Плекання здоров'я учнів:

- формування здорового способу життя;
- створення умов для фізичного й психоемоційного розвитку.

Пріоритет 7.

Безпека:

- перетворення школи на безпечне місце, де немає насильства і цькування.

У Новій українській школі **наскрізний процес виховання ґрунтується на цінностях⁴** – морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, до себе та інших людей та ін.) і соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довілля, повага до закону, солідарність, відповідальність та ін.). Наскрізний процес виховання, що ґрунтується на цінностях, сприяє формуванню 6-ти груп чеснот та 24-х позитивних («сильних») рис характеру (character strength), що конкретизували Мартін Селігман та Кристофер Петерсон та які лягли в основу класифікації «цінності в дії» (див. таблиця 1).

Дослідницький інструментарій для виявлення позитивних рис характеру (character strengths) розроблений з урахуванням *загальнолюдських чеснот* (virtues) та індивідуально-психологічних властивостей, які, на думку авторів – американських дослідників Петерсона

² **Презумпція** - припущення, що ґрунтується на ймовірності; закріплене в законі припущення про існування певного факту, реальність якого вважається істинною і не потребує доказів (*Словник української мови: в 11 томах. — Том 7, 1976. — С. 533.*)

³ Під **талановитістю** розуміють високий рівень розвитку спеціальних здібностей. Талант, як і здібності, проявляється й розвивається в діяльності. Діяльність талановитої людини відрізняється принциповою новизною, оригінальністю підходу. Те, які дарування одержать найбільше сприятливі умови для повноцінного розвитку, залежить від потреб епохи й особливостей конкретних завдань, які стоять перед даним соціумом. Вищий рівень розвитку здібностей називають **геніальністю**.

⁴ Поняття **ціннісних орієнтацій особистості** ввели в науковий обіг соціологи Вільям Томас і Флоріан-Вітольд Знанецький у 20-ті роки ХХ ст. Ціннісні орієнтації розглянуто як соціальну настанову особистості, що регулює її поведінку; найважливіший складник структури особистості, закріплений життєвим досвідом індивіда, сукупністю його переживань і виокремлюють значуще, істотне для нього від незначного, несуттєвого. Сукупність сформованих, усталених ціннісних орієнтацій утворює забезпечує стійкість особистості, спадкоємність певного виду поведінки та діяльності, що виражається в спрямованості його потреб та інтересів. Ціннісні орієнтації є тим регулювальним чинником, що детермінує мотивацію особистості. Розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілості особистості, показник міри її соціальності. Найважливішими ціннісними орієнтаціями особистості визначено такі: патріотизм, колективізм, гуманізм, творчість. Формування особистісної ціннісної структури індивіда виступає найважливішим чинником процесу соціалізації, за допомогою якого людина стає повноправним членом суспільства у всій повноті соціальних взаємин.

і Селігмана, забезпечують дотримання цих чеснот у життєдіяльності. При розробці цього інструментарію дослідники змоделивали перелік так званих «*здорових рис*» особистості, відштовхуючись від описів ментальних (mental) відхилень, що містяться у Діагностичному і Статистичному довіднику ментальних розладів, розробленому у США (DSM-IV/DR). На цій підставі було відібрано 24 особистісні властивості, сформульовані у вигляді рис (traitlike).

Відібрані «позитивні» (здорові) риси були співвіднесені із *шістьма чеснотами*, які, у свою чергу, ідентифіковані на підставі широкого огляду основних філософських традицій визначення чеснот у різних культурах і релігіях. Усі шість відібраних основних чеснот (див. табл. 1) співпадають у різних культурах, тому вони були відібрані як *загальнолюдські цінності*, якими керується оптимально функціонуюча особистість.

До кожної із шести *чеснот* у класифікації віднесено по 3-5 позитивних рис характеру, що були визначені з урахуванням *протилежних* їм можливих відхилень. При виборі 24-х позитивних рис характеру дослідники орієнтувались на 10 критеріїв. До їх складу увійшли, зокрема, 8 критеріїв, яким, як мінімум, повинна відповідати кожна з 24 рис, а саме: 1) позитивність риси; 2) її моральна цінність; 3) відсутність у змісті риси можливості приниження інших; 4) наявність протилежної за змістом властивості; 5) подібність рисам характеру, що фігурують у традиційних класифікаціях; 6) наявність зразків (paragons) та вищих форм (prodigies) виявлення риси; 7) потенційна вірогідність риси бути відсутньою; 8) наявність ритуалів виявлення.

У таблиці 1 визначено позитивні риси, упорядковані відповідно із цінностями, дотримання яких у життєдіяльності сприяє їх формуванню в суб'єкта.

Таблиця 1

**Позитивні риси характеру,
включені у класифікацію «Цінності в дії» (Values in action VIA)**

ГРУПИ ЧЕСНОТ ОСОБИСТОСТІ	ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ	СИЛЬНІ РИСИ ХАРАКТЕРУ
I ГРУПА – ЧЕСНОТА МУДРОСТІ (пізнання)	Когнітивні сильні сторони, пов'язані з набуттям і використанням знань	1. КРЕАТИВНІСТЬ (творчість, оригінальність). 2. ДОПИТЛИВІСТЬ (питливість розуму, пошук новизни, відкритість досвіду). 3. КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ (винесення суджень, оцінки, продумування наслідків). 4. ЛЮБОВ ДО НАВЧАННЯ . 5. МУДРІСТЬ (розсудливе й грамотне застосування знань)
II ГРУПА – ЧЕСНОТА СМІЛИВОСТІ	Сильні сторони емоційно-вольової сфери, які передбачають подолання перешкод на шляху до цілей	6. ХОРОБРІСТЬ (відвага). 7. ЗАВЗЯТІСТЬ (впевненість, наполегливість, старанність). 8. ЧЕСНІСТЬ (автентичність, вірність собі, внутрішня цілісність). 9. ЕНЕРГІЙНІСТЬ, ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ ТА ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ.
III ГРУПА – ЧЕСНОТА ЛЮДЯНОСТІ	Міжособистісні сильні сторони, пов'язані з дружбою і турботою	10. ЛЮБОВ . 11. ДОБРОТА (щедрість, плекання, турбота, співчуття). 12. СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ (емоційний, міжособистісний).

IV ГРУПА – ЧЕСНОТА СПРАВЕДЛИВОСТІ	Цивільні сильні сторони, що сприяють хорошему життю у співтоваристві	13. Громадянськість (виявлення громадянської позиції, соціальна відповідальність). 14. РІВНІСТЬ (справедливість, неупередженість). 15. ЛІДЕРСТВО
V ГРУПА – ЧЕСНОТА ПОМІРКОВАНОСТІ	Сильні сторони, як захищають від впадання в крайнощі	16. ВИБАЧЛИВІСТЬ (прощення, великодушність). 17. СКРОМНІСТЬ. 18. СТРИМАНІСТЬ. 19. САМОРЕГУЛЯЦІЯ
VI ГРУПА – ЧЕСНОТА ДУХОВНОСТІ	Сильні сторони, що створюють зв'язок зі світом і дають сенс	20. ЦІНУВАННЯ КРАСИ І ВИЗНАЧНИХ ДОСЯГНЕНЬ; 21. ВДЯЧНІСТЬ. 22. НАДІЯ (оптимізм, орієнтованість у майбутнє). 23. ГУМОР (оптимізм, легкість). 24. ДУХОВНІСТЬ

Сім рис характеру, формування яких в дитинстві з особливо високою вірогідністю прогнозує майбутнє задоволення від життя (використовуються в «табелі характеру» в школах KIPP та Riverdale): саморегуляція (самоконтроль), завзятість (наполегливість, старанність), енергійність (бадьорість, завзяття), соціальний та емоційний інтелект, вдячність, оптимізм, допитливість.

Отже, у центрі навчання в Новій українській школі є особистість учня, його потреби, мотиви, попередній досвід, здібності, активність, інтелект, індивідуально-психологічні особливості, ціннісні орієнтири, отже, навчання є антропоцентричним за метою, змістом і формами організації, усі методичні рішення спричинюються особистістю того, хто навчається. Особистісно-орієнтована модель освіти передбачає створення умов для розвитку гармонійної, морально досконалої, соціально активної, професійно компетентної й саморозвивальної особистості шляхом активізації її внутрішніх резервів; вибір учнем шляхів, методів, засобів, навіть партнера навчання – учителя; єдність внутрішніх (пізнавальних) і зовнішніх (досягнення) мотивів; рівноправні, довірливі, суб'єкт-суб'єктні стосунки з педагогом; наявність актуальної ситуації інтерналізації нових форм, правил, способів і засобів соціально-професійно-комунікативної діяльності, розвиток компетентності й особистості в цілому. Завдання вчителя – скоординувати й спрямувати діяльність учнів на формування комунікативних і навчально-пізнавальних потреб, вироблення узагальнених способів і прийомів навчальної діяльності, постановку й самостійне вирішення конкретних навчальних завдань (пізнавальних, дослідницьких, перетворювальних, проектних та ін.), засвоєння нових знань, удосконалення вмій в усіх видах діяльності тощо.

Література

1. Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект: монографія / Олена Валеріївна Квас. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 300с.
2. Кремень В.Г. Про «Дитиноцентризм», або Чому освіта України потребує структурних змін / В. Кремень // Щоденна всеукраїнська газета «День». – № 210(3130). – 19 листопада, 2009. – С. 1–6.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка. – 2008. – 424 с.
4. Крылова Н.Б. Очерки понимающей педагогики / Н.Б. Крылова, Е.А. Александрова. – М.: Народное образование, 2003. – 448 с.
5. Роджерс К. Клиент-центрированная терапия. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 320 с.
6. Сидоренко В.В. *Нова українська школа: концептуальні орієнтири / матеріали методологічного семінару з онлайн-трансляцією «Освітньо-філософські засади Нової*

української школи», 18 жовтня 2017 року, м. Київ, Україна м. Київ, Україна. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/708457/>

7. Сидоренко В.В. Реформування системи підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» / Керівник нової української школи : світоглядно-професійні орієнтири : зб. наук. пр. / В.П. Андрущенко (голова), В.П. Бех (заст. голови), О.В. Алейнікова та ін. – К. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – С. 148-153.

8. Сидоренко В.В. Формальна і неформальна освіта як форми неперервного акмепрофесіогенезу педагога Нової української школи / В.В. Сидоренко / Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника: збірник матеріалів усеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 25 жовтня 2017 року) / за ред. О. М. Семеног. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. – вип. 1. – 186 с. – С. 36-45.

9. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології: В 6 т. – Т. 4. / К. Д. Ушинський. – К.: Держ. учбово- педагогічне вид-во, 1954. – 517 с.

10. Sydorenko Victoria. Professional media competence development for teachers of foreign languages by means of continuing education courses: theoretical principles Association agreement from partnership to cooperation collective monograph / Victoria Sydorenko, Artemy Ponomarevskyi. – Accent Graphiccs Communication Publishing, Hamilton, Ontario. 2018. – 276 p. – P. 187-194.